

II. RECENZJE

DOI: 10.17951/et.2019.31.303

Agnieszka Mierzwińska-Hajnos

ORCID: 0000-0001-9798-5878

JĘZYKOZNAWSTWO KOGNITYWNE W SŁUŻBIE
SŁOWOTWÓRSTWA WSPÓŁCZESNEJ POLSZCZYZNY

Krystyna Waszakowa, *Kognitywno-komunikacyjne aspekty słowotwórstwa. Wybrane zagadnienia opisu derywacji w języku polskim*, Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2017, 230 s.

Kognitywno-komunikacyjne aspekty słowotwórstwa. Wybrane zagadnienia opisu derywacji w języku polskim to najnowsza publikacja książkowa autorstwa Krystyny Waszakowej, będąca rezultatem wieloletnich zainteresowań autorki procesami słowotwórczymi zachodzącymi we współczesnej polszczyźnie oraz językoznawstwem kognitywnym – powstałym na przełomie lat 70. i 80. XX. wieku podejściem (ang. *approach*) do badań nad językiem, które oprócz przyjęcia ogólnego założenia, iż język jest integralną częścią ludzkiego poznania i, tym samym, służy wyrażaniu myśli (por. Dirven, Verspoor 1998), podkreśla również jego istotną rolę w procesie komunikowania znaczenia. Książka, opublikowana w 2017 roku nakładem Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, jest jedną z pierwszych tego typu publikacji, w której przedstawiona została próba przeniesienia teorii i metodologii rozwijanych w ramach amerykańskiego i zachodnioeuropejskiego językoznawstwa kognitywnego do badań nad problematyką słowotwórstwa, semantyki, leksykologii oraz pragmatyki współczesnego języka polskiego.

Niniejsza publikacja, jak podkreśla we *Wstępie* sama autorka, to wynik jej wnikliwych dociekań oraz przemyśleń na temat możliwości skorelowania wybranych aspektów językoznawstwa kognitywnego, w szczególności semantyki kognitywnej, z trendami badawczymi oraz teoriami, dominującym wśród polonistów w ramach badań słowotwórczych, zwłaszcza z językoznawstwem strukturalnym¹. Próbę połączenia tych dwóch odrębnych podejść badawczych należy zatem uznać za ogromny wkład autorki w niwelowanie dystansu między nimi, a także jako poszerzenie i uzupełnienie możliwości interpretacyjnych wybranych procesów słowotwórczych o aspekt poznawczy i komunikacyjny.

¹ Próby zastosowania aparatu badawczego wypracowanego przez językoznawstwo kognitywne do badań zjawisk słowotwórczych były podejmowane już wcześniej przez polskich uczonych, zazwyczaj jednak pojawiały się w formie artykułów. Przykładem mogą tu być np. wybrane prace Henryka Kardeli (por. Kardela 2006, także Kardela 2014).

Prezentowana praca składa się z dziesięciu rozdziałów, z których każdy porusza, w sposób syntetyczny i precyzyjny, te zagadnienia kognitywne, które mogą okazać się istotne w badaniu zjawisk słowotwórczych.

Rozdział pierwszy stanowi wprowadzenie do bardziej szczegółowych rozważań ukazujących się w kolejnych częściach monografii oraz wskazuje na dwa fundamentalne aspekty leżące u podstaw tworzenia nowych form słowotwórczych. Jednym z nich jest komunikacja, zagadnienie szeroko badane przez czołowego kognitywistę amerykańskiego Ronalda Langackera i rozumiane przez niego jako dynamiczna interakcja pomiędzy nadawcą a odbiorcą komunikatu (ang. *the speaker-hearer interaction*)², która jednocześnie uwzględnia wartość poznawczą i społeczno-kulturową towarzyszącą tejże interakcji (por. Langacker 2009: 285, za: Waszakowa 2017: 13). Drugim z kluczowych elementów, jakie powinny być brane pod uwagę w procesie powstawania nowych derywatów jest, postulowana przez badaczkę rosyjską Jelenę Kubriakową, szczególna rola słowa pochodnego, którego struktura konceptualna wyłania się właśnie w dynamicznym procesie komunikacji, nadając tym samym nowo derywowanemu słowu odrębną wartość. Oba te stanowiska, choć powstały jako odrębne podejścia językoznawcze reprezentowane przez dwie różne szkoły, można tutaj uznać za komplementarne.

Rozdział drugi przynosi główne założenia semantyki kognitywnej, a także, używając tutaj Langackerowskiego określenia, „profiluje” te jej obszary, które stanowią dla autorki istotną inspirację w interpretacji zjawisk słowotwórczych. Ponownie autorka sięga do koncepcji wypracowanych przez Ronalda Langackera w ramach proponowanej przez niego gramatyki kognitywnej, przywołując, między innymi, takie pojęcia, jak: zdarzenie użycia (ang. *usage event*), jednostka symboliczna (ang. *symbolic unit*), w której wyróżniamy współlistniejące ze sobą bieguny: semantyczny (ang. *semantic pole*) i fonologiczny (ang. *phonological pole*), a także definiowanie znaczeń w odniesieniu do domen kognitywnych (ang. *cognitive domains*). Z kognitywnego punktu widzenia, równie istotnym, o ile nie najważniejszym elementem, z jakim mamy do czynienia w procesach słowotwórczych, może okazać się uwzględnienie tezy o znaczeniu rozumianym jako konceptualizacja (ang. *meaning is conceptualization*)³, o czym, jak podkreśla autorka książki, pisze także Jelena Kubriakowa (1997). Kolejnym stanowiskiem, na które autorka zwraca uwagę w niniejszym rozdziale i uznaje za użyteczne narzędzie badawcze w analizie zjawisk słowotwórczych, jest, obok przywołanych powyżej istotnych elementów gramatyki kognitywnej Ronalda Langackera, stosunkowo młoda teoria integracji pojęciowej autorstwa Gillesa Fauconniera i Marka Turnera (1998, 2002)⁴. Integracja pojęciowa to dynamiczna operacja mentalna, która pojawia się w ściśle określonym kontekście i dyskursie: w wyniku tego procesu mamy możliwość zaobserwować, jak z zupeł-

² Zob. Langacker 2008.

³ Zob. Langacker 1988.

⁴ Zob. podstawowe prace dotyczące integracji pojęciowej autorstwa Gillesa Fauconniera i Marka Turnera (Fauconnier, Turner 1998, 2002), a także prace innych językoznawców poświęcone tematyce integracji pojęciowej, np. książka Agnieszki Libury *Teoria przestrzeni mentalnych i integracji pojęciowej. Struktura modelu i jego funkcjonalność* (2010); artykuł Suzanne Kemmer *Schemas and Lexical Blends* (2003).

nie różnych elementów zawartych w strukturach wyjściowych (ang. *input spaces*) wyłaniają się poszczególne znaczenia określane jako amalgamaty konceptualne (ang. *conceptual blends*), które stają się zupełnie nowymi pojęciami, niebędącymi jedynie sumą budujących je elementów. Proponowany przez Fauconniera i Turnera czteroprzestrzenny model integracji pojęciowej (ang. *four-space integration network model*) może więc okazać się bardzo pomocny, zwłaszcza w analizie struktur słowotwórczych o charakterze 'efemerycznym', ulotnym, struktur, które nie mają możliwości zakotwiczyć się na stałe w języku (por. Kemmer 2003; także Kardela 2014).

W rozdziale trzecim przedstawiono, obok wyżej wspomnianych, dalsze operacje i procesy kognitywne, na które, zdaniem autorki, należy zwrócić uwagę podczas formowania derywatów słowotwórczych. Autorka podkreśla tutaj szczególną rolę porównania i obrazowania, nierozzerwalnie związanych z podstawowymi procesami kognitywnymi, a mianowicie percepcją i konceptualizacją, te z kolei dają nam możliwość sięgnięcia po takie zagadnienia poruszane na gruncie językoznawstwa kognitywnego, a przydatne w badaniach słowotwórczych, jak obrazowanie (ang. *imagery*), posługiwanie się schematami wyobrażeniowymi (ang. *image schema*), przywoływanie operacji, jaką jest kategoryzacja w modelu prototypowym, zaproponowana przez Eleanor Rosch (1975), wraz z jej uszczegółowieniem (tzw. kategoryzacja przez schemat oraz przez prototyp, ang. *categorization by schema and by prototype*)⁵, problem rozkładalności i kompozycjonalności znaczeń (ang. *analyzability and compositionality parameter*)⁶ czy profilowanie pojęć (ang. *profiling*) wraz z korespondującym z nim wcześniejszym rozróżnieniem na figurę i tło (ang. *figure and ground*) – pojęciami wypracowanymi już wcześniej na gruncie psychologii poznawczej. Nie mniej istotną kwestią pozostaje także swoista ekstensja widoczna w procesie kategoryzacji, jaką jest metafora – zjawisko wszechobecne w potocznym myśleniu i języku⁷.

Inspiracji językoznawstwem kognitywnym nie sposób nie odnaleźć na kartach kolejnych rozdziałów książki Krystyny Waszakowej. W rozdziale czwartym, oprócz doskonałego wywodu metodologicznego na temat pochodności słowotwórczej, przeprowadzonego z perspektywy językoznawcy-strukturalisty, autorka nie waha się postawić śmiałych pytań o motywację słowotwórczą, determinowaną procesami kognitywnymi, znajdującymi swoje odbicie zwłaszcza w akcie komunikacji i przejawiającymi się w takich jej elementach, jak kontekst, funkcja obiektu i konceptualizatora, motywacja, dynamiczne konstruowanie znaczenia czy wreszcie przywoływana już poprzednio kompozycjonalność znaczenia pojawiającego się w określonej sytuacji i indukowanego intencją nadawcy oraz prawidłowym „odkodowaniem” komunikatu przez odbiorcę.

Rozdział piąty to kolejna udana próba zmierzenia się z dość powszechną operacją słowotwórczą, jaką jest proces tworzenia nazw, zwany również aktem nominacji. Tutaj, podobnie jak w poprzednim rozdziale, autorka przenosi punkt ciężkości na kwestie kognitywne stojące u podstaw formowania nazw, nie zapominając

⁵ O kategoryzacji przez schemat i przez prototyp szerzej w: Langacker 2001.

⁶ Zob. Langacker 1987.

⁷ Zob. Lakoff, Johnson 1980.

jednocześnie o uwzględnieniu aspektów strukturalnych badanych przez siebie przypadków. Analizując wybrane i gruntownie opisane przykłady, Krystyna Waszakowa przywołuje relacje podobieństwa i analogii widoczne w nowo powstałych formach, oraz odwołuje się do obecnego w strukturach słowotwórczych procesu profilowania i obrazowania. Wszystkie wspomniane powyżej aspekty ponownie znajdują swoją realizację w procesie interakcji zachodzącej pomiędzy nadawcą a odbiorcą komunikatu.

Kwestie pochodności, a raczej, mówiąc językiem kognitywistów, motywacji słowotwórczej oraz ogromnej roli, jaką odgrywa w niej komunikacja pomiędzy interlokutorami, zostały przedstawione w rozdziale szóstym. Autorka bada tutaj zjawisko systemowości i asystemowości nowo powstałych derywatów w tekście. Innymi słowy, ponownie osadza je w szeroko pojmowanym kontekście komunikacyjnym, a także odwołuje się do kolejnego pojęcia zaproponowanego przez Ronalda Langackera – modelu bieżącej przestrzeni dyskursu (ang. *current discourse space*), który pozwala nam nie tylko zinterpretować znaczenie użyte on-line, podczas konstruowania wypowiedzi, ale także staje się podstawą do prześledzenia sposobu, w jaki dane znaczenie zostało powołane do życia i w jakim zakresie może ono funkcjonować w języku w przyszłości. Dzieje się tak poprzez aktywację kontekstu aktualnego oraz stałej wiedzy o świecie, wraz z przywołaniem wszystkich zjawisk kulturowych i sytuacyjnych, a także dzięki przywołaniu elementów poprzedzających użycie nowo powstałego derywatu, jak i zdarzeniach antycypowanych, następujących po jego użyciu on-line w danej sytuacji.

W rozdziale siódmym autorka sięga po narzędzia postulowanej przez kognitywistów kategoryzacji prototypowej celem usystematyzowania jednostek słowotwórczych, odwołując się do takich pojęć z zakresu badań nad prototypami, jak opozycja centrum-peryferie, tworzenie sieci radialnych dla określonych elementów słowotwórczych, tworzenie schematów słowotwórczych czy wreszcie samych kategorii słowotwórczych. Niniejszy rozdział dowodzi, iż Krystyna Waszakowa nie ogranicza się w swoich rozważaniach do uszczegółowionych rozwiązań interpretacyjnych proponowanych przez tak znakomite autorytety w dziedzinie językoznawstwa kognitywnego, jak Ronald Langacker, George Lakoff czy Gilles Fauconnier i Mark Turner, ale potrafi także znakomicie zastosować ogólnie przyjęte założenia tego nurtu językoznawstwa, jakim jest właśnie teoria prototypów, i przenieść ją na grunt rozważań słowotwórczych.

Ogromnym atutem prezentowanego studium są także kolejne dwa rozdziały, ukazujące elementy zbieżne z postulatami proponowanymi przez Ronalda Langackera, a występujące, zupełnie niezależnie, w rozważaniach językoznawców niezwiązanych bezpośrednio z nurtem kognitywnym: Witolda Doroszewskiego oraz czeskiego językoznawcy Miloša Dokulila. W rozdziale ósmym autorka słusznie zauważa, iż szeroko znana wśród językoznawców kognitywnych Langackerowska idea dynamicznego charakteru znaczenia oraz modelu języka opartego na uzusie językowym (ang. *usage-based model*, por. Langacker 1988, także Kardela 1992) była sygnalizowana już wcześniej w innych kręgach językoznawczych, będąc oczywiście nieco inaczej definiowaną. Wyrazem tej 'zbieżności myśli' są właśnie, przywoływane w rozdziale ósmym, liczne prace Witolda Doroszewskiego, wybitnego polskiego językoznawcy,

stawiającego za przedmiot językoznawstwa *człowieka mówiącego* (*homo loquens*). Zdaniem Doroszewskiego, to właśnie wkład poznawczy *homo loquens* pozostaje niezbędny w procesie tworzenia, a następnie używania nowo powstałych nazw (za: Waszakowa 2017: 171–172)⁸. Innymi zbieżnymi punktami koncepcji językowej Doroszewskiego z myślą kognitywną, zwłaszcza ze stanowiskiem chętnie przywoływanego przez autorkę Ronalda Langackera, są takie kwestie, jak społeczny charakter języka⁹, dynamiczny charakter znaczenia, wiedza encyklopedyczna, którą posiada *człowiek mówiący* oraz umiejętność przyjęcia przez niego odpowiedniego punktu widzenia, nierozzerwanie związanego z kognitywną operacją profilowania pojęć. Podobieństwa między nurtem kognitywnym a obserwacjami Witolda Doroszewskiego widoczne są również w badaniach poświęconych słowotwórstwu, w odniesieniu do istniejących tam zjawisk podobieństwa i analogii, należy tutaj jednak zaznaczyć, iż oba te zjawiska interpretowane są na dwóch różnych poziomach: konceptualnym (u Langackera) i językowym (u Doroszewskiego).

Rozdział dziewiąty również nie dostarcza czytelnikowi rozczarowań, jeśli chodzi o próbę połączenia wybranych postulatów szkoły kognitywnej z poglądami językoznawców nie-kognitywistów. Tym razem Krystyna Waszakowa odwołuje się do obserwacji językowych Miloša Dokulila, w którego pracach odnajdujemy podobieństwa z takimi elementami semantyki kognitywnej, jak tworzenie kategorii onomazjologicznych, procesy profilowania pojęć, parametr kompozycjonalności i rozkładalności znaczeń czy, ponownie, dynamiczny charakter znaczenia, mający swoje odzwierciedlenie w produktywności słowotwórczej. Również i tym razem autorka uwrażliwia czytelnika na fakt, iż występujące analogie między stanowiskiem Dokulila a kolejny raz cytowanego tutaj Ronalda Langackera nadal osadzają się w dychotomii pomiędzy poziomem *stricte* językowym a poziomem konceptualnym w odniesieniu do opisywanych zjawisk słowotwórczych.

Rozdział dziesiąty, ostatni, to refleksje nad stanem obecnych badań słowotwórczych realizowanych z uwzględnieniem szerokiego spektrum badawczego, jakie oferuje nam językoznawstwo kognitywne, ale także próba spojrzenia w przyszłość tego typu badań. Za szczególnie istotny cel warszawska uczona stawia próby opracowania kognitywnie osadzonej spójnej metodologii językoznawczej, która może okazać się przydatna w interpretacji i rozumieniu dynamicznie zmieniającego się współczesnego języka polskiego.

Kognitywno-komunikacyjne aspekty słowotwórstwa. Wybrane zagadnienia opisu derywacji w języku polskim to książka niezwykle wartościowa zarówno dla tych badaczy, którzy zajmują się słowotwórstwem bez uwzględniania stojących za nimi procesów kognitywnych, jak i językoznawców – kognitywistów, dla których doskonały warsztat słowotwórczy oraz świetne studia przypadków prezentowane w niniejszej publikacji mogą okazać się inspirujące w empirycznym badaniu współczesnego języka w perspektywie kognitywnej, zwłaszcza w zakresie nowo derywowanych form i ich znaczeń.

⁸ Zob. także przywoływaną tutaj przez autorkę pracę Renaty Grzegorzczukowej (Grzegorzczukowa 2000).

⁹ U Langackera, jak zauważa Waszakowa, mówimy bardziej o *interaktywistycznej* koncepcji języka.

Literatura

- Dirven René, Verspoor Marjoilijn, 1998, *Cognitive Explorations of Language and Linguistics*, John Benjamins Publishing.
- Fauconnier Gilles, Turner Mark, 1998, *Conceptual Integration Networks*, „Cognitive Science” 22 (2), s. 133–187.
- Fauconnier Gilles, Turner Mark, 2002, *The Way We Think. Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*, New York.
- Grzegorzczkova Renata, 2000, *Współczesne kognitywistyczne ujęcia znaczenia a koncepcja języka Witolda Doroszewskiego*, „Poradnik Językowy” z. 1, s. 8–13.
- Kardela Henryk, 2006, *(Nie)podobieństwo w morfologii: amalgamaty kognitywne*, [w:] *Kognitywistyka 2. Podobieństwo*, red. Henryk Kardela, Zbysław Muszyński, Maciej Rajewski, Lublin, s. 195–210.
- Kardela Henryk, 2014, *Blends, Acronyms and Nonce Words: A Cognitive Grammar Account*, [w:] *From Sound to Meaning in Context. Studies in Honour of Piotr Ruszkiewicz*, red. Alicja Witalisz, Frankfurt am Main, s. 129–145.
- Kemmer Suzanne, 2003, *Schemas and Lexical Blends*, [w:] *Motivation in Language: Studies in Honor of Günter Radden*, red. Cuyckens Hubert, Berg Thomas, Dirven René, Panther Klaus-Uwe, Amsterdam/Philadelphia, s. 69–95.
- Lakoff George, Johnson Mark, 1980, *Metaphors we live by*, Chicago.
- Langacker Ronald W., 1987, *Foundations of Cognitive Grammar (vol. 1). Theoretical Prerequisites*, Stanford.
- Langacker Ronald W., 1988, *A Usage-Based Model*, [w:] *Topics in Cognitive Linguistics*, red. Brygida Rudzka-Ostyn, Amsterdam, s. 127–165.
- Langacker Ronald W., 2001, *Wykłady z gramatyki kognitywnej*, Lublin.
- Langacker Ronald W., 2008, *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*, Oxford University Press.
- Libura Agnieszka, 2010, *Teoria przestrzeni mentalnych i integracji pojęciowej. Struktura modelu i jego funkcjonalność*, Wrocław.